

نقش صبر در بهبود روابط خانواده از منظر روایات

رویا شیخ^۱

چکیده

در این مقاله به بررسی نقش صبر در بهبود روابط خانوادگی از منظر روایات پرداخته می‌شود. صبر در لغت یعنی خویشستن داری، حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن، بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قراری دانسته‌اند. صبر به عنوان یکی از ویژگی‌های برجسته اخلاقی در آموزه‌های دینی، تأثیر بسزایی در تقویت پیوندهای خانوادگی دارد. در روایات مختلف اسلامی، صبر نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی معرفی شده، بلکه به عنوان عاملی کلیدی در پیشگیری از مشکلات خانوادگی و برقراری تعادل در روابط اعضای خانواده نیز مطرح گردیده است. مقاله حاضر با تحلیل و تفسیر روایات معتبر از منابع شیعی، به بررسی نقش صبر در مواجهه با چالش‌ها و مشکلات خانوادگی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه صبر می‌تواند به کاهش تنش و اضطراب‌ها، ارتقای تفاهم و درک متقابل، و بهبود کیفیت زندگی خانوادگی، ایجاد انس و کاهش اختلاف، حفظ آبرو و شخصیت، تدبیر زمان و امور خانوادگی، حفظ در برابر گناهان، خودسازی، پیشگیری از افراط و تفریط، کنترل عصبانیت، ایجاد آرامش و امیدواری در خانواده، صبر بر بداخلاقی همسر منجر شود. این پژوهش به روش توصیفی و ابزار کتابخانه‌ای با راهمیت توجه به آموزه‌های دینی در تقویت روابط خانوادگی و ساختن محیطی سالم و پرمحبت در خانواده تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها: خانواده، روایات، روابط، صبر.

^۱ مدرسه علمیه فاطمیه (سلام الله) ،سطح دو، درچه اصفهان

مقدمه

خانواده به عنوان واحد بنیادی جامعه، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت فرد و انتقال ارزش‌ها و فرهنگ‌ها دارد. روابط میان اعضای خانواده، از جمله والدین، فرزندان و سایر بستگان، تأثیر عمیقی بر سلامت روانی و اجتماعی افراد دارد. در این میان، بروز مشکلات و تنش‌ها در روابط خانوادگی امری اجتناب‌ناپذیر است، اما نحوه برخورد با این مسائل می‌تواند تفاوت زیادی در کیفیت زندگی خانواده‌ها ایجاد کند. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های اخلاقی که در مواجهه با چالش‌های خانوادگی می‌تواند اثرگذار باشد، صبر است.

صبر در آموزه‌های دینی به ویژه در روایات اسلامی، نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی بلکه به عنوان ابزاری کارآمد برای حفظ و تقویت روابط انسانی معرفی شده است. این ویژگی اخلاقی در بسیاری از موارد، به ویژه در مواقعی که اعضای خانواده با مشکلاتی مانند سوءتفاهم، اختلافات و بحران‌های خانوادگی مواجه می‌شوند، نقش حیاتی ایفا می‌کند. صبر باعث می‌شود تا افراد در شرایط سخت، آرامش خود را حفظ کرده و به جای واکنش‌های فوری و احساسی، تصمیمات منطقی و معقول اتخاذ کنند.

هدف این مقاله، بررسی نقش صبر در بهبود روابط خانوادگی بر اساس روایات است. در این پژوهش، با استناد به روایات نقش صبر بر کاهش تنش‌ها، تقویت همدلی و هم‌افزایی میان اعضای خانواده مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در این زمینه مقالاتی نوشته شده است از جمله:

۱. آثار صبر در زندگی انسان از منظر نهج البلاغه، نوشته هدی سپهوند، که به بررسی آثار صبر پرداخته و فقط از منظر نهج البلاغه می‌باشد که مقاله حاضر از نظر تمام روایات است و فقط در خانواده است.

۲. نقش صبر در تربیت اسلامی فرزندان با الگوپذیری از آیه ۱۳۲ طه نوشته محمدجواد سامی که به بررسی صبر در تربیت فرزندان و بر اساس آیه ۱۳۲ طه می‌باشد که این مقاله خیلی ضیق ترو اجمالی تر از مقاله حاضر می‌باشد.

۳. بررسی نقش صبر و تاب‌آوری در استحکام خانواده از دیدگاه اخلاق اسلامی و روانشناسی نوشته معصومه خسروی.

۱- صبر در لغت و اصطلاح

عام‌ترین و مهم‌ترین صفت انسانی بازدارنده صبر است. صبر در لغت عرب به معنای خویشتن داری، حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن است.^۱ و برخی نیز آن را بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قراری دانسته‌اند.^۲

مهدی نراقی از علمای اخلاق قرن دوازده و سیزده قمری، صبر را وادار نمودن نفس به انجام آنچه که عقل و شرع اقتضا می‌کند و بازداشتن از آن چه عقل و شرع نهی می‌کند معنا کرده است.^۳ واژه «صبر» در لغت‌نامه‌های زبان عربی به معنای حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن نفس است.^۴ برخی نیز آن را بازداشتن نفس از اظهار بی‌قراری و بی‌تابی، اعتراض و شکایت و جزع در هنگام رویارویی با مشکلات دانسته‌اند.^۵ محی‌الدین عربی در فصوص الحکم صبر را همان خویشتن‌داری از شکایت به غیر خدا دانسته و در توجیه صبر ایوب می‌گوید او چون پیامبر بود براساس حکمت الهی این‌گونه صبر کرده که نفس را از اظهار شکایت نزد غیر خدا محافظت کرد و فقط از خداوند

در خواست کرد که سختی‌ها و گرفتاری‌هایش را بر طرف کند.^۶ در کتاب‌های لغت فارسی «صبر»، با عباراتی چون شکیبایی، آرام‌گرفتن و بردباری و... معنا شده است.^۷

^۱ زبیدی، مرتضی، تاج العروس، بیروت: دارمکتبه الحیاه، ۱۳۰۶ق، ج ۷، ص ۷۱؛ ابن منظور، محمد بن مکرم،

لسان‌العرب، بیروت، دارصادر، ۱۴۱۴ق، چاپ سوم، ج ۴، ص ۴۳۸

^۲ جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح اللغة، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۴۰۴ق، ح ۲، ص ۷۰۶؛ طریحی، فخرالدین،

مجمع البحرین، قم: بنیاد بعثت، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۰۰۴

^۳ نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، مترجم کریم فیضی، قم: قائم آل محمد (عج)، ۱۳۸۸، ج ۳، ص ۲۸۱.

^۴ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، دمشق: دارالقلم، ۱۳۷۴، ذیل واژه صبر.

^۵ جوهری، صحاح تاج اللغة، همان، ج ۲، ص ۷۰۶.

^۶ ابن العربی، محی‌الدین، فصوص الحکم، قم: بیدار، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۱۷۴.

^۷ دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹، ذیل واژه صبر

معنای اصطلاحی: در فرهنگ اخلاقی، صبر عبارت است از وادار نمودن نفس به انجام آنچه که عقل و شرع اقتضا می‌کنند و باز داشتن از آنچه عقل و شرع نهی می‌کنند.^۱ و همچنین حفظ نفس از اضطراب، اعتراض و شکایت و همچنین به آرامش و طمأنینه گفته می‌شود.^۲

در تعریف اصطلاحی مرحوم نراقی می‌گوید: ضد جزع و بی‌تابی، صبر و شکیبایی است و آن عبارت است از ثبات و آرامش نفس در سختی‌ها، بلایا و مصایب و پایداری و استقامت در برابر آنها به‌طوری که از گشادگی خاطر و شادی آرامشی که پیش از حوادث داشت، بیرون نرود و زبان خود را از شکایت و اعضای خود را از حرکات ناهنجار، نگاه دارد.^۳

با توجه به تعاریف مذکور، صبر یک صفت نفسانی بازدارنده و عامی است که دارای دو جهت عمده است: از یک سو گرایش‌ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را حبس و در قلمرو عقل و شرع محدود می‌کند. از سوی دیگر نفس را از مسئولیت‌گریزی در برابر عقل و شرع باز داشته و آن را وادار می‌کند که زحمت و دشواری پایبندی به وظایف الهی را بر خود هموار سازد. البته این حالت اگر به سهولت و آسانی در انسان تحقق یابد، به آن صبر و هرگاه فرد خود را با زحمت و مشقت بدان وادار سازد، تصبر می‌گویند.^۴

۲- نقش صبر در بهبود روابط در خانواده

تفاهم بین زن و مرد باعث استحکام خانواده و کم شدن اختلافات می‌شود. اما گاهی این تفاهم به دلایلی حاصل نمی‌شود و یا در مواردی امکان تفاهم وجود ندارد. در اینگونه موارد طرفین باید صبر و سازش را پیشه کنند و از هرگونه مجادله و درگیری بپرهیزند.

^۱ راغب اصفهانی، مفردات، همان، ص ۴۷۴.

^۲ مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش. ج ۶، ص ۱۸۲.

^۳ نراقی، جامع السعادات، همان، ج ۳، ص ۲۸۱.

^۴ همان

اگر انسان با پیش آمدن اندک ناملایمی، بساط را به هم بزند، در هیچ کاری موفق نخواهد شد؛ برای مثال ایمان به خداوند و ثابت قدم ماندن در راه انبیاء نیاز به صبر و استقامت دارد. امام علی علیه السلام در رابطه با جایگاه و اهمیت صبر می فرمایند: «أَنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ»^۱؛ صبر برای ایمان، به منزله سر برای بدن است. این حدیث نشان می دهد که اگر فرد می خواهد مومن باشد، باید صبر را در همه امور داشته باشد واز آن غافل نشود. اگر صبر نباشد، گویی ایمان انسان سر ندارد و بدون سر هم نمی توان زندگی کرد. خانواده نیز از امور بسیار مهم و متعالی است که بایستی با صبر و استقامت آن را حفظ کرد. قوی ترین و شایع ترین واکنش در برابر حوادث ناگوار، بی تابی است ولی اسلام این بی تابی را راه چاره نمی داند و از آن نهی می کند. حتی آن را عامل فزونی مشکلات انسان معرفی می کند.

امام کاظم علیه السلام می فرمایند: «الْمُصِيبَةُ لِلصَّابِرِ وَاحِدَةٌ وَلِلْجَازِعِ اثْنَتَانِ»^۲؛ مصیبت برای فرد صابر، یکی و برای فرد ناشکیبا، دوتا است.

صبر در همه امور، در رأس است، امور خانوادگی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. نقش صبر در بهبود روابط خانواده غیرقابل انکار است و نباید از آن غافل شد. در اینجا به بررسی تاثیر و نقش صبر در بهبود روابط خانواده پرداخته می شود:

۱-۲- کاهش تنش و اضطراب در خانواده

وجود صبر و تحمل منجر به کاهش قابل توجهی در سطوح تنش و اضطراب در خانواده می شود. زمانی که اعضا قادر به مدیریت اختلافات با آرامش باشند، جو خانه به فضایی صلح آمیز تبدیل می شود که تعاملات سالم تری را امکان پذیر می سازد. این آرامش فضایی را فراهم می کند که اعضای خانواده می توانند بدون ترس از درگیری به طور آزادانه ارتباط برقرار کنند و در نهایت امنیت عاطفی را افزایش می دهد.

^۱ حمیری، عبدالله بن جعفر، قرب الإنسان، قم: لاهیات التراث، ۱۴۱۳ق، ص ۵۶۸

^۲ نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: لاهیات التراث، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص

پس هرگز سختی بر راحتی شدت بر رفاهیت غلبه نکند.^۱ این گفته ها امید را به زندگی و دل انسان ارزانی می دارد. نتیجه صبر و شکیبایی در زندگی، داشتن امید به آینده ای روشن است.

۱۱-۲- صبر بر بداخلاقی همسر

در خانواده برتر، زن و شوهر ایمان خود را در پرتو صبر و تحمل بر شداید و گرفتاریها، فقر و تنگدستی و دیگر سختیها و همچنین شکرگزاری از خداوند در برابر نعمتهای او کامل می کنند و این سخن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را شعار صبر و نیمه ای دیگر در سپاسگزاری. در آموزه های اسلامی برای مردی که در برابر کژیهای اخلاقی همسرش صبوری کرده ، برای خدا تحملش می کند پاداش شاکران در نظر گرفته شده است: « مَنْ صَبَرَ عَلَى خُلُقِ امْرَأَةٍ سَيِّئَةِ الْخُلُقِ وَ احْتَسَبَ فِي ذَلِكَ الْأَجْرَ أَعْطَاهُ اللَّهُ ثَوَابَ الشَّاكِرِينَ »^۲ ؛ (کسی که بر بدخلقی همسرش صبر کند، خداوند پاداش شاکرین را برای او می نویسد).

زنی هم که بر بداخلاقی شوهرش صبر می کند پاداشی همچون آسیه به او داده می شود: « مَنْ صَبَرَتْ عَلَى سُوءِ خُلُقِ زَوْجِهَا أَعْطَاهَا اللَّهُ مِثْلَ ثَوَابِ آسِيَةَ بِنْتِ مُزَاحِمٍ »^۳

نقل است که روزی عده ای مهمان بر حضرت یونس (علیه السلام) وارد شدند. هر بار که حضرت به منظور پذیرایی به درون و بیرون خانه رفت و آمد می کرد، همسرش او را می آزرده و به او گستاخی می کرد و حضرت همچنان ساکت بود. ایشان وقتی تعجب مهمانان را دید، به آنها گفت: تعجب نکنید من خود از خدا خواستم که مرا در آخرت عقوبت نکند و در عوض، عذاب مرا در دنیا قرار دهد. خداوند نیز خواسته ام را اجابت کرد و گفت: عذاب تو دختر فلانی است. اگر می خواهی در

^۱ طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: فراهانی، ۱۳۹۸، ج ۲۶، ص ۱۵۸

^۲ ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه من لا یحضره الفقیه، مترجم علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، ۱۳۶۷، ج ۴،

ص ۱۶

^۳ طبرسی، مکارم الأخلاق، همان، ص ۲۱۴

دنیا عقوبت شوی، او را به همسری خود درآورد. من هم با او ازدواج کردم و اکنون بر بد اخلاقی او صبر می کنم.^۱

در روایت از امام باقر (علیه السلام) آمده است: «لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا لَهُ فِي الْمَصَائِبِ مِنَ الْأَجْرِ لَتَمَنَّى أَنْ يُقَرَّضَ بِالْمَقَارِضِ»^۲ (اگر مؤمن می دانست که در مصیبت‌ها چه پاداشی برای او نهفته است، آرزو می کرد که با قیچی تکه تکه شود). مثلاً چاقو دستتان را می برید؛ نه در هنگامه ی جهاد بلکه در حین انجام یک کار بسیار معمولی؛ مثل پوست کندن یک سیب. در این حالت حتماً از عوض الهی بهره مند می شوید. اما خدا می داند که چقدر برای شما خوب است وقتی سببی را برای یک بچه یتیم پوست می کنید و دستتان می بُرد.

نتیجه گیری

زندگی بنیان عظیمی است که نمی توان به دلیل وجود برخی مشکلات و به آسانی آن را به هم زد، از این رو ضرورت دارد تا با صبر و سازش زندگی را حفظ و مشکلات را به مرور حل کرد. عامل فزونی مشکلات اعضاء خانواده بی تابی در مقابل ناگواری ها و سختی ها می باشد. صبر در بهبود روابط خانواده نقش بسیار مهمی دارد. این ویژگی به افراد کمک می کند تا در برابر مشکلات و تفاوت ها آرامش خود را حفظ کرده و در پی حل مسائل با درک و همدلی باشند. در روابط خانوادگی، صبر به افراد این امکان را می دهد که از دادرسی فوری و واکنش های عصبی پرهیز کنند و به جای آن، فرصت لازم را برای بازنگری و اصلاح رفتارها پیدا کنند.

با صبر و درک متقابل، افراد می توانند به تدریج مشکلات را شناسایی و رفع کنند و فضایی از اعتماد و محبت ایجاد نمایند. این امر نه تنها به بهبود روابط میان اعضای خانواده کمک می کند بلکه باعث تقویت روحیه همبستگی و همدلی در خانواده می شود و در نهایت موجب رشد و پیشرفت روانی و عاطفی همه اعضای خانواده خواهد شد.

^۱ غزالی، محمد بن محمد، احیاء علوم الدین، بیروت: دارالکتاب العربی، بیتا، ج ۲، ص ۵۱

^۲ مجلسی، بحار الانوار، همان، ج ۶۶، ص ۲۴۰

در نتیجه، صبر به عنوان یک ابزار حیاتی در ترمیم و تقویت روابط خانوادگی شناخته می‌شود که به‌طور مستقیم بر کیفیت و دوام این روابط تاثیر می‌گذارد. که چنانچه اعضاء خانواده در مقابل مشکلات و گرفتاری صبر کنند باعث: کاهش تنش و اضطراب در خانواده، ایجاد انس و کاهش اختلاف در خانواده، حفظ آبرو و شخصیت، تدبیر زمان و امور خانوادگی، حفظ در مقابل گناهان خودسازی، جلوگیری از افراط و تفریط، کنترل عصبانیت، آرامش در خانواده، و ایجاد امیدواری و همچنین صبر بر بداخلاقی همسر می‌گردد که در روایات به این موارد پرداخته شده است و در این مقاله برخی روایات آمده است.

فهرست منابع

*قرآن، الهی قمشه ای

* نهج البلاغه، دشتی

۱. ابن بابویه، محمد بن علی ، ترجمه من لا يحضره الفقيه ، مترجم: علی اکبر غفاری، محمد جواد غفاری و صدر بلاغی، تهران: نشر صدوق، چاپ اول ، ۱۳۶۷ ش .
۲. -----، الخصال، مترجم محمدباقر کمره ای، تهران : کتابچی، ۱۳۷۷.
۳. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹.
۴. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، مترجم هاشم رسولی، تهران: فراهانی، ۱۳۹۸.
۵. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، تهران: دارالکتب، مترجم حسین استادولی، ۱۳۹۳.
۶. مکارم شیرازی، ناصر، و همکاران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۷. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، مترجم کریم فیضی، قم: قائم آل محمد (عج)، ۱۳۸۸.
۸. نوری، محمدرضا، بهداشت در قرآن، تهران: واقفی، ۱۳۸۴.

۹. منابع عربی

۱۰. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دارصادر، ۱۴۱۴ق.
۱۱. ابن عربی، محی الدین، فصوص الحکم، محقق محمدحسن آل یاسین، قم: بیدار، ۱۴۰۵ق.

۱۲. ابن رازی، جعفر بن احمد، جامع أحاديث الشيعة، مصحح محمد حسینی نیشابوری، مشهد: آستانه الرضویه المقدسه، ۱۴۲۹ق.
۱۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، تهران: موسسه فرهنگي دارالحديث، ویراستار باقر میر عبداللهی، ۱۳۹۵.
۱۴. جوهری، اسماعیل بن حماد، صحاح اللغة، محقق احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۴۰۴ق.
۱۵. حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الاسناد، قم: لإحياء التراث، ۱۴۱۳ق.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دمشق: دارالقلم، ۱۳۷۴.
۱۷. زبیدی، مرتضی، تاج العروس، بیروت: دارمکتبه الحیاء، ۱۳۰۶ق.
۱۸. طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، قم: بنیاد بعثت، ۱۴۱۴ق.
۱۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم اخلاق، قم: الشریف الرضی، ۱۳۷۰.
۲۰. غزالی، محمد بن محمد، احیاء علوم الدین، محقق عبدالرحیم حافظ عراقی، بیروت: دارالکتاب العربی، بیتا.
۲۱. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.
۲۲. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مصحح علی اکبر غفاری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۲۳. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.
۲۴. **مقالات**
۲۵. ثابت، حسین، مبانی دینی و تحلیل روانشناختی صبر با تکیه بر آیات قرآن کریم، شماره ۸، پاییز ۱۳۹۱.
۲۶. جودکی، رهایی از التهاب، مجله حدیث اندیشه، شماره ۵، بهار ۱۳۸۷.
۲۷. رضوی دوست، غلامرضا، نقش صبر در آرامش و سلامت معنوی انسان از منظر قرآن و روایات اسلامی، فصلنامه تاریخ پزشکی، سال هفتم، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۹۴.

۲۸. شمشیری، بابک، مفهوم صبر در قرآن و دلالت های فلسفی و تربیتی آن، فصلنامه علمی و پژوهشی تربیت اسلامی، سال ششم، شماره ۱۳.